

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 343.8

Бондарєва К. В.,

*ад'юнкт кафедри кримінального права
Національної академії внутрішніх справ*

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗЛІСНОЇ НЕПОКОРИ ВИМОГАМ АДМІНІСТРАЦІЇ УСТАНОВИ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ

METHODOLOGICAL TOOLS OF RESEARCH OF MALICIOUS DISOBEDIENCE OF THE ADMINISTRATION PENITENTIARY INSTITUTIONS

У статті на підставі наукового аналізу розкрито методологічний інструментарій дослідження злісної непокори вимогам адміністрації установи виконання покарань (ст. 391 Кримінального кодексу України) у сучасних умовах розвитку кримінальної та кримінально-виконавчої теорії.

Ключові слова: методологія, інструментарій, дослідження, злісна непокора, адміністрація, установа виконання покарань.

В статье на основе научного анализа раскрыт методологический инструментарий исследования злостного сопротивления требованиям администрации учреждения исполнения наказания (ст. 391 Уголовного кодекса Украины) в современных условиях развития уголовной и уголовно-исполнительной теории.

Ключевые слова: методология, инструментарий, исследование, злостное сопротивление, администрация, учреждение исполнения наказаний.

On the basis of scientific analysis revealed methodological tools of research of malicious resistance performance requirements of the administration of punishment (art. 391 of the Criminal Code of Ukraine) in modern conditions of development of criminal and criminal-executive theory.

Key words: methodology, tools, research, willful resistance, administration, penal institution.

Постановка проблеми. Методологія кримінального й кримінально-виконавчого права, їх окремих складників перебуває в нерозривному зв'язку з домінуючими в суспільстві принципами правової доктрини, яка фактично виконує функцію вихідних начал праворозуміння, закладає основи правового пізнання дійсності.

За цих обставин аналіз методології правових досліджень юридичної діяльності, як стверджує М.Г. Братасюк, необхідно пов'язувати насамперед з ідеями позитивізму, антропології, соціології, аксіології права тощо, притаманних сучасному стану правничої методології [1, с. 4]. Ми поділяємо думку О.В. Мандро, що наука кримінального права тісно пов'язана з іншими гуманітарними науками та використовує їхні досягнення, у тому числі методологічні, є важливим складником наукового пошуку [2, с. 28].

У цьому контексті варто підтримати позицію зарубіжного вченого Д.А. Керімова про те, що основоположним принципом дослідження правових проблем виступає єдність логічного й історичного підходів, яка позбавляє як від омертвіння логічного, так і від хаосу історичного. І це цілком природно, оскільки в суспільстві завжди є залишки минулого, основи сучасного та зародки майбутнього [3, с. 110–115].

Доречно звернути увагу також на позицію, яку висловив інший зарубіжний учений І.В. Губко, що методологічні підходи не ізольовані та можуть мати

взаємозумовлений (інтегративний) характер, що викликає появу похідних (повторних, синтезованих) підходів. До таких належать комплексний підхід, а також системно-структурний метод, метод системного аналізу тощо [4, с. 78].

На наше переконання, більш ґрунтовно методологічний інструментарій у науковому пізнанні розглядає вітчизняний кримінолог В.С. Батиргарєва. На її думку, провідними ознаками методології є фундаментальність, інтегративність та її керівний характер [5, с. 80–81].

Мета статті полягає в застосуванні методологічного інструментарію дослідження злісної непокори вимогам адміністрації установи виконання покарань (ст. 391 Кримінального кодексу України) у сучасних умовах розвитку кримінальної та кримінально-виконавчої науки.

Джерельна база. Теоретичним підґрунтям написання статті стали праці вітчизняних і зарубіжних учених у галузі кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології, зокрема М.І. Бажанова, Ю.В. Бауліна, І.Г. Богатирьова, І.А. Гельфанда, А.П. Геля, О.М. Джужі, О.Г. Колба, І.М. Копотуна, Д.А. Керімова, Л.Г. Крахмальника, П.П. Михайленка, С.С. Мірошніченка, Ю.В. Орла, М.І. Панова, О.І. Плужнік, В.К. Сауляка, А.В. Савченка, В.В. Сташиса, В.М. Трубникова, Ю.М. Ткачевського та інших.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на наявність достатньої кількості наукових праць, присвячених кримінально-правовому аналізу ст. 391 Кримінального кодексу України (далі – КК України), зазначаємо, що в більшості оприлюднених робіт проводилася загальна характеристика окремих злочинів проти правосуддя, розкривалися особливості кваліфікації окремих видів злочинів або вказувалось їх значення.

Натомість міждисциплінарне дослідження цього виду злочину в Україні не проводилось, що у свою чергу свідчить про необхідність застосування методологічного інструментарію дослідження злісної непокори вимогам адміністрації установи виконання покарань (ст. 391 КК України) у сучасних умовах розвитку кримінальної та кримінально-виконавчої теорії, правозастосовної діяльності в Україні. Отже, проведення на методологічній основі детального аналізу цього виду злочину є необхідним і нагальним.

Поділяючи думки вчених, які вважають, що найбільший ефект дослідження визнається тоді, коли об'єкт правової дійсності розглядається дослідником із метою його подальшого оптимального реформування, ми в контексті написання статті розглядаємо методологічний інструментарій дослідження злісної непокори вимогам адміністрації установи виконання покарань саме з позиції реформування органів та установ Міністерства юстиції України у сфері виконання покарань.

Зазначена обставина зумовлює необхідність і доцільність переосмислення методологічних засад злісної непокори вимогам адміністрації установи виконання покарань, зокрема відповідно до конкретних історичних умов, крізь призму сучасності, наповнення їх новим змістом з урахуванням особливостей вчинення злочину, передбаченого ст. 391 КК України.

Отже, щоб досягти вдалого результату, ми повинні детально з'ясувати зміст, сутність і призначення конкретного методу, який будемо використовувати в науковому пошуку.

Доречно звернути увагу, що на такій позиції стоїть також відомий вітчизняний учений у галузі кримінального права А.В. Савченко. Він стверджує: «Вибір конкретних методів наукових досліджень, з'ясування їх змісту, сутності й призначення визначає цінність та унікальність кожної наукової розробки» [6, с. 19].

З огляду на те, що будь-яке сучасне явище чи процес мають свої витоки в минулому, на першій стадії дослідження ми визначили саме причинно-наслідковий зв'язок злісної непокори вимогам адміністрації установи виконання покарань в історико-правовому розвитку.

Отже, саме ретроспективний метод вивчення кримінальної відповідальності за злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарань дає нам змогу з'ясувати інтеграційні процеси, які відбуваються в сучасному кримінальному та кримінально-виконавчому праві, що у свою чергу дає

можливість встановити прогалини в самій диспозиції ст. 391 КК України.

Вивчаючи кримінальну відповідальність за злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарань, ми мали на меті розкрити питання, чи відповідає сучасне кримінальне й кримінально-виконавче право вимогам диспозиції ст. 391 КК України щодо її застосування в установах Міністерства юстиції України у сфері виконання покарань, а також чи не притаманні цій кримінально-правовій нормі внутрішні й зовнішні протиріччя.

Єдність історичного та логічного підходів є цілком природною, оскільки в системі виправних колоній Міністерства юстиції України у сфері виконання покарань завжди присутні залишки минулого, основи сучасного та паростки майбутнього. На нашу думку, історичне й логічне – це категорії, які застосовуються тоді, коли ми розглядаємо злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарань засудженими в часі та перспективі його існування.

Тому цілком логічним є дослідження кримінальної відповідальності за злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарань крізь призму її історико-правового аспекту з урахуванням чинників, які вплинули на формування цього інституту в минулому. Такі знання дадуть змогу зрозуміти її сучасну соціально-правову природу.

Щодо методів синтезу й логічного варто зауважити, що саме вони дають можливість установити сутність застосування кримінальної відповідальності до засуджених за злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарань як засобу, її закономірностей, природи зв'язків з іншими засобами, спрогнозувати перспективи розвитку цього інституту та виробити алгоритм запобігання його вчиненню засудженими.

Гіпотетична модель процесу застосування кримінальної відповідальності до засуджених за злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарань підтверджується чи спростовується висновками, отриманими в результаті аналізу реальних фактів її розвитку.

Така модель передбачає декілька складових частин. Зокрема, вона має бути творчою, гнучкою, за необхідності повинна мати шляхи уточнення, виправлення й розширення. Такий підхід до методології нашого дослідження забезпечить максимальну відповідність застосування кримінальної відповідальності до засуджених за злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарань.

Інші логічні конструкції дають змогу з'ясувати онтологію явищ і процесів у їх статичному стані відповідно до всезагальних закономірностей функціонування органів та установ Міністерства юстиції України у сфері виконання покарань, тому завжди мають збагачуватись матеріалом, узятим з історії розвитку пенітенціарної системи, що у свою чергу забезпечить урахування в логічній моделі їх специфічної неповторної динаміки, притаманної онтології правових явищ і процесів.

Одним із найпоширеніших методів дослідження залишається логіко-формальний, однак варто зауважити, що його застосування можливе лише у зв'язку з іншими методами. Наслідками подібного відокремлення може бути переключення дійсного змісту застосування до засуджених за злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарань кримінальної відповідальності.

Дуже важливим моментом у дослідженні застосування до засуджених за злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарань кримінальної відповідальності є визначення відправної точки, тобто найбільш загального положення, щодо якого буде розгортатись логіка дослідження. Тому актуальною є позиція зарубіжного вченого Ю.М. Ткачевського, який ще в 1967 р. довів, що злочини, які вчиняються, є небезпечними тому, що вони порушують нормальний ритм роботи виправних установ [7, с. 19].

Оскільки будь-які правовідносини мають певну структуру, чітко виражений набір складників, що дає можливість виокремити об'єктивний і суб'єктивний аспекти застосування до засуджених за злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарань кримінальної відповідальності, можемо здійснити якісне порівняння з аналогічними за змістом явищами.

Тому позитивною стороною діалектичного підходу є те, що за його допомогою визначається та теоретично відображається історичний шлях становлення й розвитку застосування до засуджених за злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарань кримінальної відповідальності.

Крім того, за допомогою діалектичного методу увага дослідника акцентується не лише на виявленні особливостей і визначенні поняття «злісна непокоря вимогам адміністрації установи виконання покарань», а й на зв'язку цього явища з іншими явищами, інститутами, економічними, політичними та соціальними процесами.

Поряд із філософськими підходами до процесу вивчення застосування до засуджених за злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарань важливе значення мають самі методи або способи пізнання. Найбільш ефективним у цьому контексті є історично-правовий, порівняльно-правовий (компаративний), системний, структурно-функціональний, соціокультурний методи.

У системі конкретних методів дослідження проблеми правових реалій останнім часом суттєво підвищується роль порівняльно-правового (компаративного) методу. Цей метод є досить перспективним, оскільки дає можливість використання різних моделей організації й функціонування органів та установ Міністерства юстиції України у сфері виконання покарань.

Завдяки порівняльно-правовому методу визначаються напрями вдосконалення національного законодавства, а також його адаптації до європейських правових стандартів. У зв'язку із цим виникають питання щодо можливості застосування досвіду

інших країн, а також співвідношення вітчизняного й зарубіжного досвіду стосовно застосування до засуджених за злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарань кримінальної відповідальності.

Суть функціонального методу ґрунтується на постановці проблемного питання вивчення застосування до засуджених за злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарань кримінальної відповідальності, яке супроводжується робочою гіпотезою, вибором критеріїв дослідження, збиранням емпіричного матеріалу, його узагальненням та інтерпретацією.

На нашу думку, такий метод дає змогу зробити коректний порівняльно-правовий аналіз застосування до засуджених за злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарань кримінальної відповідальності. Важливе місце в дослідженні цього питання посідає науковий підхід.

Саме він дає можливість виявити внутрішній механізм не лише дії окремих його компонентів (макро- чи мікросистемних підходів застосування до засуджених за злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарань кримінальної відповідальності), а й їх зв'язок на різних рівнях. Отже, застосування наукового підходу не виключає використання інших підходів до дослідження застосування до засуджених за злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарань кримінальної відповідальності.

Одним із таких є комплексний підхід. Серед учених немає єдиної думки щодо комплексного підходу до наукових досліджень. Одні автори стверджують, що наука завжди була комплексною, а комплексність іманентно притаманна науці. Інші вважають, що комплексність – якісно нова властивість саме сучасної науки. Ще інші вчені ототожнюють комплексність із термінами «системність», «інтегративність», «синтетичність» тощо. Не вдаючись до полеміки з дослідниками питання комплексності в науці, зупинимось на тому, що під комплексним вивченням застосування до засуджених за злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарань кримінальної відповідальності ми розуміємо всебічне вивчення одного об'єкта, яким є злісна непокоря, та багатьох його якостей і сукупності взаємопов'язаних причин та умов вчинення засудження такого злочину.

Отже, використовуючи комплексний підхід до дослідження проблем застосування до засуджених за злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарань кримінальної відповідальності, ми не могли відійти від загальних методологічних принципів вивчення проблем функціонування органів та установ Міністерства юстиції України у сфері виконання покарань.

Оскільки наше дослідження є процесом мислення, що відбувається за законами формальної логіки, вважаємо, що застосування логічних прийомів, зокрема й аналізу, синтезу, порівняння, індукції, дедукції, класифікації тощо, дасть нам змогу вийти

на наукове спостереження, яке може бути суцільним чи вибірковим.

Загалом, як вважає Г.І. Рузавін, наукове спостереження є цілеспрямованим, організованим сприйняттям предметів і явищ навколишнього світу [8, с. 19]. Отже, під час наукового спостереження ми узагальнюємо весь масив вивчення застосування до засуджених за злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарань кримінальної відповідальності. За вибіркового дослідження вивченню піддається лише певна їх частина, зокрема кримінально-правова або кримінально-виконавча характеристика застосування до засуджених за злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарань кримінальної відповідальності.

Доречно звернути увагу на те, що можливість застосування вибіркового спостереження обґрунтовується тим, що за його правильної організації обстеження лише обмеженого масиву об'єктів та інтерпретація статистичного матеріалу дають можливість отримати репрезентативні висновки з достатнім ступенем точності, які можна поширити на всю досліджувану сукупність матеріалу.

Недаремно серед прокурорських перевірок стану функціонування установ виконання покарань звертається увага на недостатню сумлінну працю персоналу виправних колоній, у тому числі в частині запобігання вчиненню засудженими нових злочинів.

Щодо емпіричного методу методології дослідження варто зауважити, що саме він дає змогу відповісти на питання про те, що є підвалинами наукового пошуку й висновків. Емпіричний матеріал надає процесу пізнання «експериментальні дані» про предмет дослідження, про дії, які формують у засудженого бажання не вчиняти злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарань. Отже, емпіричні дані набувають статусу емпіричних фактів, якщо вони відображені не лише у свідомості суб'єктів пізнання, а й у відповідних матеріалах, у яких відбувається реєстрація.

Емпіричний метод також дає можливість прогнозувати результати дослідження злісної непокори вимогам адміністрації установи виконання покарань та опрацьовувати загальні методи пізнання, обґрунтовувати формування певних наукових напрямів і поглядів, відображати зміст конкретних концепцій застосування до засуджених кримінально-правової норми за злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарань.

Із цього приводу варто підтримати думку, яку висловлює вітчизняний учений О.І. Левченко, про те, що саме через емпіричні методи в науку проникає матеріальна практика. Здійснюючи спостереження, вимірювання, експерименти, дослідник виходить за межі суто логічного міркування та звертається до матеріальної взаємодії з реальними речами [9, с. 16–17]. Саме тому в дослідженні застосування до засуджених кримінальної відповідальності за злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарань ми виходили з необхідності проведення опитування персоналу виправних колоній, тим самим забезпечивши безпосередній контакт практики й теорії.

Таким чином, наведений перелік методів, використаних нами для дослідження застосування до засуджених кримінальної відповідальності за злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарань, не є вичерпним, оскільки сама методологічна система правової й психолого-педагогічної наук, яким властивий динамізм, перебуває на стадії формування та постійно поповнюється новими методами.

Висновки. Отже, розкрита нами методологія дослідження злісної непокори вимогам адміністрації установи виконання покарань містить систему загальнонаукових і спеціально-наукових методів із визначеною процедурою їх застосування. Такий підхід дає можливість сподіватись на оригінальність і достовірність отриманих результатів, спрямованих на вдосконалення практики роботи із засудженими в установах виконання покарань, а також відповідного галузевого законодавства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Братасюк М.Г. Ціннісний підхід до права в контексті сучасної правничої методології / М.Г. Братасюк // Підприємство, господарство і право. – 2005. – № 11. – С. 3–7.
2. Мандро О.В. Кримінальна відповідальність за злочини, що посягають на життя та здоров'я судді, народного засідателя чи присяжного : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / О.В. Мандро. – К., 2014. – 200 с.
3. Керимов Д.А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права) / Д.А. Керимов. – М. : Аванта, 2001. – 560 с.
4. Губко И.В. Система преступлений против правосудия и место в ней уклонения от отбывания уголовного наказания или иных мер правового и процессуального принуждения / И.В. Губко // Российский следователь. – 2012. – № 23. – С. 38–39.
5. Батиргареева В.С. Рецидивна злочинність в Україні: соціально-правові та криминологічні проблеми : [монографія] / В.С. Батиргареева. – Х. : Право, 2009. – 300 с.
6. Савченко А.В. Порівняльний аналіз кримінального законодавства України та федерального кримінального законодавства Сполучених Штатів Америки : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 / А.В. Савченко. – К., 2007. – 190 с.
7. Ткачевский Ю.М. Ответственность за преступления, совершаемые в местах лишения свободы / Ю.М. Ткачевский. – М., 1967. – 200 с.
8. Рузавин Г.И. Методы научного исследования / Г.И. Рузавин. – М. : Мысль, 1974. – 180 с.
9. Левченко О.І. Проблеми правового регулювання суспільних відносин: загальнотеоретичні аспекти : [монографія] / О.І. Левченко. – Луганськ : Луганський держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка, 2012. – 527 с.